

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ПІДГОТОВКА СУДНОБУДІВНИКІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (XIX – початок XX ст.)

Публікація розкриває шлях розбудови суднобудівної освіти на Півдні України у XIX – на початку XX ст. Автор доходить висновку, що система професійно-технічної освіти була досить дієвою в напрямку професійної підготовки.

Ключові слова: Херсонська губернія, Південь України, реміснична школа, професійно-технічна освіта, підготовка суднобудівників

Публикация раскрывает путь развития судостроительного образования на Юге Украины в XIX – в начале XX в. Автор приходит к выводу, что система профессионально-технического образования была довольно действенной в направлении профессиональной подготовки.

Ключевые слова: Херсонская губерния, Юг Украины, ремесленная школа, профессионально-техническое образование, подготовка судостроителей

The article reveals a way of ship-building training development in the South of Ukraine in the XIX – the beginning of the XX century. The author comes to the conclusion, that the system of professional and technical training in the sphere of professional training was rather effective.

Key words: Kherson province, South of Ukraine, craft school, professional training, training of shipbuilders.

Вступ. Перебудова нашого суспільства на принципово нових соціально-економічних засадах, переорієнтація економіки України на світовий ринок зумовлюють необхідність посилення вимог до професійного навчання майбутніх робітників, їх загальноосвітнього, культурного та фахового рівня. Здійснюючи пошук шляхів реформування системи професійно-технічної освіти взагалі, автори реформ практично не враховували багаторічний досвід функціонування різних систем підготовки робітничих кадрів в Україні. Одна з причин цього полягає в тому, що в більшості педагогів-практиків за радянських часів було сформовано нігілістично-зневажливе ставлення до історико-педагогічних надбань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуалізація досліджуваної тематики пов'язана також із недостатнім її вивченням. Можна зазначити лише декілька сучасних робіт, які в тій чи іншій мірі торкаються даної проблеми [6; 9; 10], але дані роботи розкривають процес становлення та розвитку суднобудівної професійної освіти або лише частково, або ж винятково з історичної точки зору, не торкаючись педагогічної складової – навчання учнів, постановка навчального процесу та його забезпечення тощо.

Постановка завдання. Вищезазначене спонукало автора комплексно підійти до проблеми розвитку

суднобудівного навчання в дореволюційний час на теренах Південної України, його структуру, історію окремих спеціалізованих навчальних закладів регіону, які забезпечували корабельну галузь, причини їх виникнення та згасання тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. З приєднанням Півдня України до складу Російської імперії було здобуто вихід до Чорного моря. Росії, щоб утримати свої позиції в Причорномор'ї потрібен був флот, будівництво якого було негайно розпочате за наказом Г. О. Потьомкіна. Перший військовий корабель на Півдні України було закладено 21 липня 1779 р. на Херсонській верфі і в подальшому впродовж 1783-1786 р. на Херсонській верфі будувалося по одному лінійному кораблю на рік, а з 1787 – по два. Протягом 80-х років з'являються суднобудівні верфі в Севастополі, Таганрозі, Миколаєві та на Збур'ївському лимані Дніпра.

На початку побудови Чорноморського флоту, великі суднобудівні верфі обслуговували майстри корабельної справи, що приїздили з півночі Російської імперії, а саме – із Охтина, Олонця і Тули, але послуги цих майстрів для Чорноморського адміралтейського управління обходилися дуже дорого, так як усі спеціалісти корабельної справи перебували на повному утриманні управління. Виходячи з цього, Потьомкін розпочав роботу

спрямовану на пошук майстрів в Україні. Перш за все, увагу привертала корабели Кременчука, селяни, що проживали в урочищі Чута (нині Знаменський р-н, Кіровоградської обл.) та селі Мошни (нині Черкаська обл.), які займалися будівництвом невеликих суден, на зразок запорізьких чайок. За наказом Г. О. Потьомкіна майстрів вищезазначених населених пунктів почали запрошувати працювати на верфях Чорноморського адміралтейства. Разом з цим Потьомкін у 1784 році домігся більшого набору рекрутів для флоту, частину яких було направлено навчатися під рукою в досвідчених майстрів – із метою підготовки спеціалістів морського кораблебудування. У цей же час на користь Чорноморського адміралтейства продовжували працювати корабельні майстри с. Мошни, Кременчука та окремі замовлення виконували робітники комплексу адміралтейських поселень в урочищі Чута.

Згідно з розпорядженнями Потьомкіна всі адміралтейські поселенці мали за досить короткий термін часу оволодіти навиками тієї чи іншої професії, яка б давала змогу працювати в майстернях адміралтейства та на верфі. Адміралтейські села і слободи стають центрами підготовки теслярів, столярів, ковалів, слюсарів, конопатників і т.д., необхідні знання, усі бажаючи, отримували на практиці, працюючи разом із досвідченими майстрами [10, с. 210-211].

У 1798 р. в Херсоні було засноване училище корабельної архітектури, розраховане на 50 вихованців, яких набирали в адміралтейських селах. Адміністративно училище було приєднане до Чорноморського штурманського училища, місце перебування якого було визначено у Миколаєві. Директором об'єднаного навчального закладу було призначено віце-адмірала Марка Івановича Войновича, а наглядачем за корабельним училищем корабельного майстра Беляєва [4, с. 93-94]. Лише у 1800 р. об'єднаний навчальний заклад, після вирішення питання з розташуванням у будинку Миколаївського Кадетського корпусу, було переведено до Миколаєва [4, с. 95].

Згідно з проектом, затвердженого 20 серпня 1798 р. [3], учні Училища корабельної архітектури вивчали правопис, арифметику, геометрію, алгебру, тригонометрію, вищу математику, перетини конічні, механіку, гідравліку, теорію кораблебудування та англійську мову [3, с. 351]. Усі учні ділилися на три класи: 1 та 2 – по 15 осіб, 3 – 20 осіб. Більша кількість молодшого – 3-го класу пояснювалася тим, що учні не завжди показували достатню старанність і за розрахунком частина з них (у даному випадку 5 осіб) залишала навчальний заклад, що виходить з тексту указу: «ті ж із учнів, які перебуваючи в училищі, з природної своєї неохильності до наук, хоча й не отримають подальших знань... можуть проходити... в інших званнях, до яких виявлять здатні» [3, с. 351].

На початку 1801 р. в училищі навчалася 46 учнів: перший клас – 15, другий – 4, третій –

27 осіб [4, с. 96]. Ураховуючи, що училище було закрито у 1803 р., то можна припустити, що навчальний заклад випустив не більше 50 професійних кораблебудівників. Серед них були досить висококваліфіковані фахівці. Так відомий у дореволюційній Росії дослідник історії Морського департаменту С. Огородников відзначає у своїй роботі двох відмінників: Івана Курочкіна та Андрія Смолякова, характеризуючи їх таким чином: «Іван Курочкін пройшов фізику до механічної її частини, в якій тренується; алгебру до останнього розділу про теорію логарифмів; в обох цих науках показав чудові успіхи; пройшов дві частини геометрії по курсу Безу, завершив [вивчення] англійської та російської граматики, креслить плани чудово, займається практикою корабельної архітектури і завжди буває при розбивці плазів (?), малює фігури і ландшафти олівцем, пером та кистю...» [4, с. 96-97]. Практично таку ж характеристику має й Андрій Смоляков.

Важливе значення надавалося практичній підготовці суднобудування. Для чого учнів 1 та 2-го класів залучали до будівництва кораблів та інших суден на Адміралтейській верфі. По завершенні учні складали іспит із того напрямку майстерності, на якому спеціалізувалися [3, с. 352].

Згідно із штатним розписом навчальний процес забезпечували 4 вчителі: англійської мови, російської граматики та чистописання, малювання та професор математики і 3 корабельних майстра: майстер, підмайстер і вахтер. Необхідно зазначити, що вчителі отримували для того часу досить достойну заробітну плату: учитель англійської мови – 500 руб., російської мови – 300, малювання – 250, професор математики – 900 руб. [11, с. 327-328]. Для порівняння – на утримання учнів виділялося по 9 коп. на день.

Після розформування Училища професійна підготовка кораблебудівників на Півдні України практично припинилася. Фахівців поставляв переважно Санкт-Петербург, де діяли Петербурзьке училище корабельної архітектури, згодом – Навчальний морський робітничий екіпаж, Корпус корабельних майстрів тощо.

Після реформи 1861 р. Адміралтейство стало потребувати більшої кількості професійних працівників. Окрім того, значно зріс об'єм робіт, виконаних на верфі, хоча кількість кваліфікованої робочої сили зменшилась на 16 %, виросла продуктивність праці, зросла заробітна платня майстрових.

Щоб мати робітничі кадри в достатній кількості, необхідно було готувати їх на місці, у Миколаєві. Адміралтейству потрібен був свій навчальний заклад. Тому тільки-но призначений у 1860 році на посаду генерал-губернатора адмірал, генерал-ад'ютант Богдан Олександрович фон Глазенап (1811-1892) вирішує звернути свою увагу на освіту, в тому числі й професійно-технічну в галузі суднобудування. От що пише з цього приводу «перший літописець Миколаєва» Г. М. Ге: «Влаштовуючи в місті гімназії й школи грамотності,

адмірал Глазенап у той же час отримав дозвіл на відкриття на рахунок морського відомства **портової ремісничої школи**, яка стала готувати чудових ремісників не тільки для потреб адміралтейства, але й для задоволення загальної потреби. Ця школа сприяє поширенню правильних прийомів справи й взагалі методичного відношення до праці в середовищі ремісників міста» [1, с. 50-51].

Затвердження портової ремісничої школи, про відкриття якої у 1863 році так захоплено писали сучасники, відбулося 25 червня 1862 р., про що вказує наказ Керуючого Морським Міністерством за №101 від 6 липня 1862 р.: «Для дітей нижчих чинів морського відомства, та взагалі робітників, заснувати в Миколаївському порту ремісничу школу... Школу розмістити в одній із будівель Морського відомства в Миколаєві». Для улаштування та утримання школи було виділено кошти з бюджету розформованого у Миколаєві Штурманського училища, але остаточні суми, що будуть витрачені на утримання школи поклалися на кошти Морського міністерства [2, с. 544].

Згідно з Положенням попечителем Ремісничої школи призначався Головний Командир Миколаївського порту, керування Школою покладалося на директора, якого обирав Головний Командир, а затверджувався він на посаду наказом вишого морського керівництва.

Реміснича школа розділялася на три відділення: малолітнє, середнє і старше. Кількість учнів у кожному відділенні не обмежувалася кількісно і залежала від наявної матеріальної бази та бюджетних коштів.

У малолітньому відділенні навчали молитвам, читанню, письму, першим двом правилам арифметики і рахуванню на рахівниці.

У середньому і старшому відділеннях викладались такі предмети:

- у середньому відділенні: Закон божий, російська мова, арифметика та креслення;
- у старшому відділенні: Закон божий, російська мова, найголовніші основи геометрії, фізики і механіки стосовно до адміралтейських спеціальностей і креслення.

Крім цього, вихованцям давали загальні поняття про найголовніші події в історії і повідомлялися найважливіші знання з географії.

Учні середнього та старшого відділень вивчали разом із тим ремесла спеціальності, необхідні для різних галузей морської справи, перші – в учбових майстернях при школі, а другі – у казенних майстернях Миколаївського порту і на місці будови суден.

Директор здійснював контроль не тільки за вихованням у Ремісничій школі, але і за практичними заняттями учнів як в учбовій майстерні, так і в Адміралтейських майстернях і під час роботи в Миколаївському порту.

Аудиторні заняття щоденно проводились по дві години, практичні заняття – не більше чотирьох годин.

Учбова майстерня, у якій навчались учні середнього відділення, приймала державні та

приватні замовлення. Гроші за виготовлені речі розподілялися між учнями, окрім 25 %, які йшли на відшкодування витрат на утримання майстерні. Учні старшого відділення отримували заробітну плату. Учбовою майстернею завідував майстер, у якого в помічниках було декілька підмайстрів.

Цікавим є закладена в Положенні система опіки старших над молодшими, яка в деякій мірі нагадує систему учнівського самоуправління, упроваджену в трудовій колонії А. С. Макаренком у 20-30-х роках ХХ ст. Так згідно з §11 «найздібніші і доброзвичайні учні середнього відділення призначалися Директором почергово вказівниками до малолітнього відділення, а учні старшого відділення до середнього... За свою працю вказівники отримували грошову винагороду».

Положення, як зазначалося у §13, як дослід, мало виконуватись протягом трьох років. Головний Командир по закінченні трирічного терміну мав надати до Морського міністерства проект остаточного статуту школи [2, с. 545], але як показала історія, новий статут було затверджено лише у 1880 р.

22 травня 1880 року Імператор затвердив новий «Штат Портової ремісничої школи в місті Миколаєві», а 2 липня 1880 року Адміралтейською радою було затверджено «Статут Портової ремісничої школи в місті Миколаєві» та «Положення про Портову ремісничу школу в місті Миколаєві».

Портова Школа за новим статутом складалася з підготовчого та спеціального відділення, у кожному з них було по два класи, весь термін навчання – чотири роки. До школи приймали фізично здорових юнаків, які вміли читати і писати російською мовою. Усього в школі навчалось 200 учнів, їх батьки давали адміністрації підписку про виплату ними витрат на навчання в тому випадку, якщо в них з'явиться бажання забрати учня зі школи до закінчення терміну навчання. Школа готувала кваліфікованих столярів, слюсарів, токарів і ковалів. Крім практичних навичок, яких учнів навчали з першого року навчання, у школі викладалися загальні предмети: Закон Божий, російська мова і церковнослов'янське читання з перекладом на російську мову, арифметика, геометрія, чистописання, креслення і малювання, вивчення дисциплін, які необхідні в кораблебудуванні. Портова школа мала на меті як теоретично, так і практично підготувати майстрових з усіх спеціальностей для адміралтейства і для портових робіт.

Учні молодших класів вивчали теорію три дні на тиждень по 6 годин у день, інші дні відводилися для занять у майстернях по 7 годин у день. Учні старших класів вивчали теорію лекційними методами по 8 годин на день, а у дні практичних занять вони працювали повний робочий день у Адміралтейських майстернях на рівні з майстровими.

Учні четвертого класу самостійно працювали на виробництві під керівництвом вказівників – здібних і розсудливих учнів – і в залежності від кваліфікації, що встановлювалася періодичними

випробуваннями, одержували заробітну платню від 30 до 50 коп. у день. Усіх учнів школи при необхідності безкоштовно лікували в морському шпиталі і лише із заробітку старшокласників щомісячно утримували по 22,5 коп., як у майстрових, на утримання шпиталю.

Щоб учні мали можливість ознайомитися з різними видами робіт, в учбову майстерню школи приймалися казенні та приватні замовлення.

Викладачами в Ремісничій портовій школі були офіцери адміралтейства. У школі підтримувалася висока дисципліна близька до військової, що зумовлювалось казенним розпорядком. На заняття, на роботу, до ідальні учні ходили строем, хором співали молитви до і після занять, у неділю та у святкові дні організовано відвідували церковну службу [7].

Заведений у Портовій школі порядок, висока дисципліна, широка теоретична програма і проведення практичних занять на робочих місцях сприяли тому, що з її вихованців виходили суднобудівники високої кваліфікації. Коли після закінчення школи вони приходили на верф, вони не відчували себе новачками, а одразу включалися в роботу і виконували її кваліфіковано. З випускників Портової школи відбирали креслярів, розмітників, верстатників з обробки складних деталей.

Досить новим для такого типу шкіл стало упровадження Педагогічної ради при школі, до якої входили: Начальник морського порту, Інспектор кораблебудівних робіт Миколаївського порту, усі викладачі. До сфери компетенції Ради відносилось: розподіл навчальних годин, розподіл сум, призначених штатом на навчальні посібники, розподіл по майстерням учнів при переводі їх із підготовчого відділу до спеціального, накладення на учнів стягнень, видача свідоцтв [7, с.296]. Зазначене новаторство говорило про нові тенденції більш демократичного та колегіального управління професійно-технічними навчальними закладами як в державі у цілому, так і безпосередньо в регіоні.

У кінці XIX ст. місцева газета «Южанин» писала про школу, як важливий навчальний заклад, що дає можливість «з одного боку – підготувати для Адміралтейства досконалих майстрових і вказівників, технічно і практично навчених спеціальностям, а з іншого боку – прийти на допомогу не тільки нижчому класу службовців морського відомства, але і всьому найбіднішому населенню міста і надати можливість дати своїм дітям фахову освіту, навчити ремесел і разом із тим привчити їх до практичного життя ремісника, не витрачаючи для цього жодної копійки» [8].

На утримання школи (зарплата викладачам, харчування учнів, навчальні посібники та господарські витрати) виділялося 8,5 тис. руб., що давало змогу навчати в середньому від 120 до 150 учнів на безоплатній основі та випускати щорічно 25-30 майстрових різної спеціалізації. У 1896 р. майстерні були розширені та обладнані різними станками, при цьому ножні та ручні замінені на механічні – з керосиновим двигуном [8].

Не дивлячись на певні успіхи, з року в рік кількість учнів зменшувалася, якщо у 1882 році їх було 154, а у 1899 – 143, то у 1913 році в школі було лише 44 особи, після чого вона була закрита. Це було пов'язано з тим, що школа, яка мала виключно важливу роль у підготовці майстрових (робітників) високої кваліфікації для Адміралтейства, а останнє у 1911 р. було закрито, а її території були передані в оренду російському суднобудівному товариству де почалося будівництво заводу «Руссуд». Натомість у 1920 році на базі Портової ремісничої школи створюється школа ФЗУ, що покляло нову сторінку в історії підготовки кораблебудівників нижчої ланки в Миколаєві.

Поява панцирного флоту, складних механізмів і технологічних прийомів вимагали більш кваліфікованих кадрів середнього звена. Для забезпечення цієї лакуни на початку XX ст. за ініціатииви відомого вченого К. П. Беклевського в Миколаєві було засноване середнє механіко-технічне училище з нижчою при ньому ремісничою школою. Офіційне відкриття училища відбулося восени 1902 р., а у 1904 р. воно отримало вже власне приміщення, яке збереглося до сьогодні і надалі слугує справі підготовки суднобудівників (один із корпусів Національного кораблебудівного університету імені Макарова). Приміщення складалося з класних кімнат, лабораторій і майстерень, на кожному поверсі були рекреаційні зали для відпочинку студентів. Першим директором училища був інженер-механік, дійсний статський радник Іван Степанович Некрасов. В училищі довгий час працював інженер-технолог В. В. Рюмін.

Усього в училищі працювало 8 викладачів, 3 законовчителі, лікар і діловод-бухгалтер. Щорічно навчалось три групи з 18-25 учнів. Після закінчення училища його випускники одержували свідоцтво механіка-корабеля чи техніка-будівельника суден. Практику студенти проходили на заводах «Наваль» і «Руссуд». Фінансування училища йшло за рахунок суднобудівних заводів, плати студентів за навчання і відрахувань від пожертвувань на розвиток освіти. За час свого існування з 1902 до 1918 р. училище підготувало більше п'ятисот техніків. На його базі 18 вересня 1920 р. почав працювати політехнічний інститут [6, с. 27].

Єдиним навчальним закладом в Одесі, яке готувало фахівців для суднобудівної галузі, було Одеське приватне середнє електротехнічне училище приват-доцента Імператорського Новоросійського університету В. П. Гадзяцького. Метою училища була підготовка електриків, які могли бути організаторами та керуючими електротехнічних підприємств щодо освітлення, передачі сили, телеграфії, телефонії, сигналізації, щодо конструкції машин, приборів і т.д., тобто було вузьконаправленим. Училище було відкрито у 1905 р., як 8-мікласне електротехнічне училище 1-го розряду, а у 1909 р. перетворене в приватне середньотехнічне (по електротехнічній спеціальності) 4-класне училище. У 1910 р. було зроблено перший випуск учнів училища.

Підготовка учнів була досить ґрунтовною. Окрім загальних предметів гуманітарного та математичного профілю, вивчалися: фізика, хімія, електрохімія, механіка, деталі та устаткування машин, вчення про теплоту та термодинаміку, учення про електрику та цикл з електротехніки й інше [5, с. 1-9].

Висновки. Таким чином, протягом XIX – на початку XX ст. на Півдні України з'явилася низка професійно-технічних навчальних закладів, завданням яких була широкопрофільна підготовка суднобудівників, при цьому центром даного

напрямку підготовки беззаперечно був Миколаїв, як центр суднобудування. Система навчання зазначених закладів освіти була класичною для тогочасної Російської імперії й, отже, України. Вона підпорядковувалася загальноприйнятим навчальним програмам і, як правило, не зазнавала відхилень чи змін. Натомість необхідно зазначити, що вироблена система підготовки кваліфікованих кадрів для суднобудівних підприємств виправдувала себе через значну кількість годин, відведених на практичне освоєння головних умінь та навичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ге Г. Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790-1890) / Г. Н. Ге. – Николаев : Русская типо-литография, 1890. – С. 50-51.
2. О расформировании Штурманской роты 2-го Учебного экипажа в Николаеве и учреждения портовой ремесленной школы. 25 июня 1862 г. №38401 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. – СПб. : Печатано в типографии II Отделения собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1863. – Т. 37. Часть 1. – С. 544-545.
3. Об учреждении корабельных и штурманских училищ для Балтийского и Черноморского флотов, с приложением штатов. 20 августа 1798 г. №18634 // Полное собрание законов Российской империи повелением государя Николая Павловича составленное. Собрание Первое. С 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб. : Печатано в типографии II Отделения собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1830. – Т. 25. – С. 350-352.
4. Огородников С. Из прошлого (Черноморские морские училища) / С. Огородников // Морской сборник. 1900. – № 12. Отдел неофициальный. – С. 87-105.
5. Одесское частное среднее электротехническое училище приват-доцента Императорского Новороссийского университета В. П. Гадзяцкаго, утвержденное Министерством Народного Просвещения. – Одесса : Типография Торгового дома Г. М. Левинсон, 1911.
6. Освіта на Миколаївщині у XIX-XX століттях (історичні нариси) / під ред. І. С. Павлика. – Миколаїв : [вид-во УДМУ], 1997.
7. Положение о портовой ремесленной школе в городе Николаеве. 22 мая 1880 г. № 60979 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. – СПб. : Печатано в типографии II Отделения собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1881. – Т. 55. Часть 1. – С. 295-297.
8. Портовая ремесленная школа // Южанин. – 1899. – 30 октября (№ 239).
9. Рижева Н. О. Забезпечення верфей України кадрами висококваліфікованих спеціалістів (кінець XVIII – початок XX ст.) / Надія Рижева // Наукові праці : Історичні науки. – Вип. 142. Т. 154. – Миколаїв : ЧДУ імені П. Могили, 2011. – С. 10-13.
10. Чорний О. Адміралтейські поселення в Україні в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст. / Олександр Чорний // Український селянин: зб. наук. праць / за ред. А. Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 210-212.
11. Штат корабельных и штурманских училищ для Балтийского и Черноморского флотов, утвержденных 20 августа 1798 г. // Полное собрание законов Российской империи повелением государя Николая Павловича составленное. Собрание Первое. С 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб. : Печатано в типографии II Отделения собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1830. – Т. 44 : Штаты. Часть 1. – С. 327-328.

Рецензенти: **Гришкова Р. О.** – доктор педагогічних наук, професор;
Бужикова Р. І. – кандидат педагогічних наук, доцент.

© Василевич А. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 12.05.2012 р.

ВАСИЛЕВИЧ Андрій Валерійович – старший викладач кафедри філології Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Коло наукових інтересів: історія педагогіки, професійна освіта суднобудівників.